

Peter Daerden

Hernieuwde interesse rond Henry Morton Stanley?

De wetenschappelijke interesse rond de ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley neemt de laatste jaren toe. In onderstaand artikel probeert Peter Daerden aan de hand van recente biografieën en ongepubliceerde bronnen in het Koninklijk Museum Midden-Afrika grip te krijgen op de mysterieuze Engelsman.

Historische figuren komen en gaan. In de vergetelheid geraakte personages kunnen echter plots enorme pieken in hun populariteit scheren. Vaak is een goedlopende Hollywoodfilm genoeg om hieraan te voldoen. De laatste jaren lijkt ook de ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley (1841-1904) enigszins aan belangstelling te herwinnen. Het Afrikamuseum in het Belgische Tervuren maakte eindelijk werk van de inventarisering van zijn persoonlijk archief, hetgeen in 2004 – de honderdste verjaardag van Stanley's sterfdatum – voltooid werd.

In april 2002 betrad ik voor het eerst de kelders van het statige Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, vlakbij Brussel. Mijn collega Maurits toonde me omstandig de inhoud van het enorme Stanley-archief, vaak slechts bestaande uit in papieren wikkels of oude enveloppen bijeengehouden documenten. Het materiaal was naar België gekomen in twee fasen, in 1982 en 2001. Eerste vaststelling: dit geschiedkundig heiligdom – zo mocht je het wel noemen – uit de laatste decennia der negentiende eeuw was opvallend intact. Vele originele *notebooks* die Stanley door Afrika had gesleept – door rivieren gewaad, in extreme hitte gedragen, of door ondoordringbaar oerwoud geloodst – zijn perfect leesbaar gebleven. In de monumentale hoeveelheid brieven die bewaard zijn gebleven, vond ik exemplaren van Mark Twain, George Bernard Shaw, Theodore Roosevelt en Auguste Rodin. Handgeschreven *diaries* van Stanley beschrijven onder meer privé-gesprekken met de Belgische koning Leopold en ontmoetingen met De Brazza en David Livingstone. In de dagboeken van Stanley's vrouw, Dorothy Tennant, lees je de liefdesperikelen van een Victoriaanse dame, over haar schildersopleiding in Frankrijk, een kennismaking met Oscar Wilde, enzovoort.

Kortom, ik mocht als pas afgestudeerd historicus een goudader delven. Toch genoot deze historische erfenis nog altijd weinig bekendheid. Zelf kende ik Stanley hoofdzakelijk van de geromantiseerde verhalen uit mijn jeugd. Het onderwijs in België heeft echter nauwelijks nog aandacht voor Afrika en haar geschiedenis, laat staan voor een singulier figuur als Stanley. Alleen het in ieders geheugen wel ergens verankerde *Dr. Livingstone, I presume?*-zinnetje heeft de vergetelheid doorstaan.

Inflatie in roem

Deze onbekendheid contrasteert fel met Stanley's grootheid bij leven. Hij gold lange tijd als één der beroemdste mensen op de aardbol, een icoon van zijn tijd. Hij werd voorwerp van de meest uiteenlopende opinies. Volgens de dichter Thomas Hardy had hij een eeuwige 'verachtelijke curve in zijn mond'. Vele foto's en portretten bevestigden dat trouwens ook maar al te goed. Bekend gebleven is de typering, door koningin Victoria, van Stanley als 'een vastberaden, lelijke, kleine man'.¹ Maar ook bewonderaars schuwden de overdrijving niet. Mark Twain, een persoonlijke vriend, wond er geen doekjes om: 'Wanneer je de verwezenlijkingen van deze twee personen beschouwt, Columbus en Stanley, vanuit het standpunt van de moeilijkheden die ze tegenkwamen, dan slaat de balans door naar Stanley.'²

Stanley ging trouwens aardig mee in dat soort idolatrie: voor de foto-graaf poseerde hij graag als Napoleon-figuur. Vaak echter keert dergelijke inflatie in roem als een boemerang terug. Na de Eerste Wereldoorlog leek die beweging reeds ingezet. Stanley's succes was deels te danken geweest aan de geest van opwindendheid rondom zijn ontdekkingen. De ontdekking van pygmeeën in hartje Afrika was psychologisch van bijna dezelfde orde als nu bij marsmannetjes het geval zou zijn. Eens Afrika volledig in kaart was gebracht, verdween die belangstelling weer. De twintigste eeuw leek minder waardering op te brengen voor heldenfiguren à la Stanley, met hun bijna Nietzscheaanse wil en onverzettelijkheid. De dekolonisatie bracht hem als wegbereider van een voorbijgestreefd en onrechtvaardig bevonden systeem in een slecht daglicht.

1 Geciteerd in Richard Hall, *Stanley. An adventurer explored* (Londen 1974) 19.

2 James B. Pond, *Eccentricities of genius* (Londen 1901) 266.

Een sfinx

Maar wie Stanley werkelijk was, welke doeleinden hij nastreefde, blijft eigenlijk een raadsel. Emyr Wyn Jones, die eind jaren tachtig een scherpzinnig boek schreef over de ontdekkingsreiziger, verzuchtte daarin dat 'na jaren van overdenking de echte Stanley me blijft ontgaan.'³ James Newman besluit zijn Stanley-biografie uit 2004 eveneens met de vaststelling dat 'hoe meer men Stanley bestudeert via zijn geschriften en die van anderen over hem, des te complexer en onontcijferbaar hij wordt.'⁴ Waarom bleef deze publieke figuur ook voor zijn tijdgenoten zo mysterieus? Hoe kan het dat we iemand die duizenden pagina's tekst heeft nagelaten zo slecht kennen?

De *psychohistory* verwijst in dit verband naar Stanley's jeugd en bizarre achtergrond. Stanley werd geboren als buitenechtelijk kind; zijn moeder was, volgens sommige bronnen, een prostituee. In het preute Victoriaanse tijdvak zou het schaamtegevoel daarover zo dominant geweest zijn dat hij het zijn hele leven meestorde. Het is moeilijk dit glashelder aan te tonen. Wel staat vast dat Stanley nooit veel over zijn persoonlijke leven kwijt wilde. Verschillende historici hebben al uitvoerig aangetoond dat Stanley veel loog en verzinsels spon in zijn autobiografie. Stanley heeft aan zijn eigen mythe mee gesponnen. De laatste drie decennia verschenen wel een aantal degelijke biografieën, van de hand van Richard Hall, John Bierman, Frank McLynn en James Newman, die de sluier gedeeltelijk ophieven.⁵

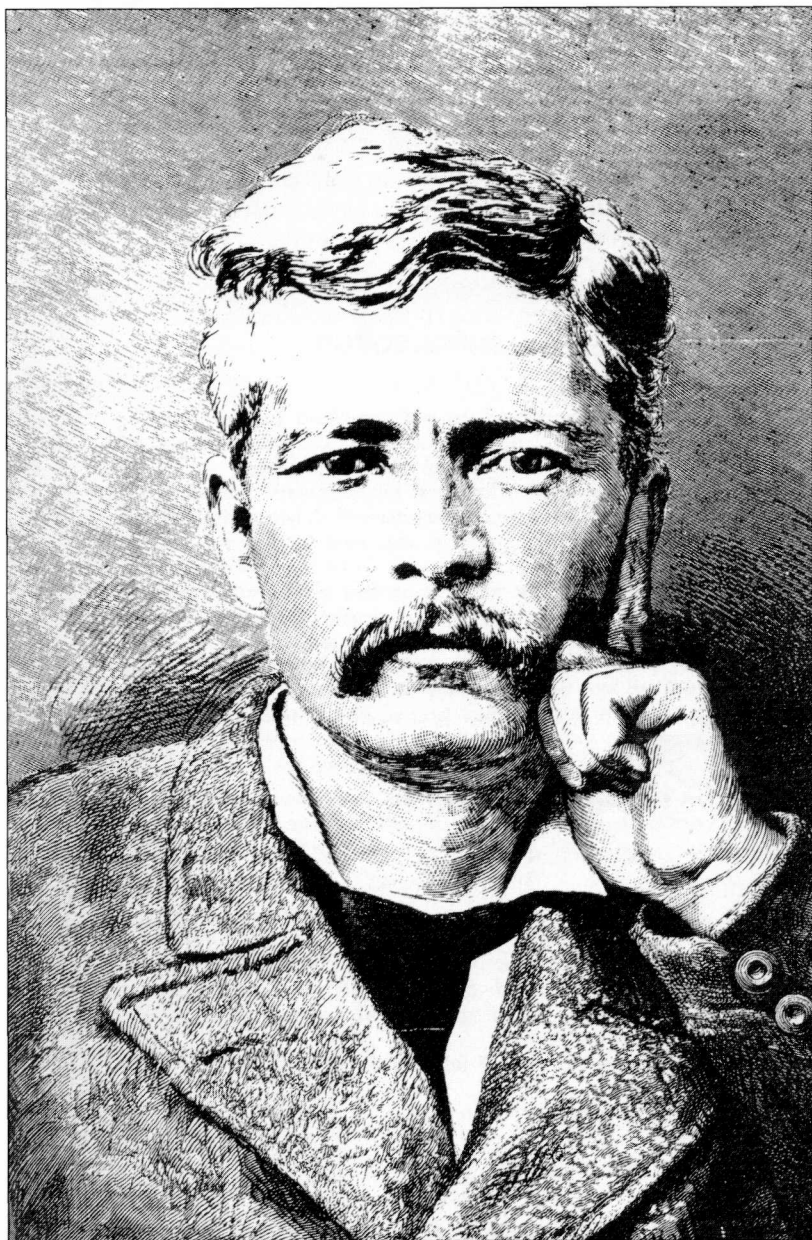
De grootste ontdekkingsreiziger

Na een droefgeestige jeugd in Wales en verblijf in de Verenigde Staten (met deelname aan de Burgeroorlog), stortte Stanley zich in een soort Byroniaanse omzwerving, door onder andere Turkije, Abyssinië, Griekenland en Spanje. Hij bezocht graag vreemde landen, was een goed observator, maar zijn reizen droegen niet echt een geografisch-wetenschappelijk karakter. In 1869 werd hem door de *New York Herald* de zoektocht naar de verdwenen missionaris en ontdekkingsreiziger David Livingstone toevertrouwd. Belangrijk is dat

3 Emyr Wyn Jones, *Sir Henry M. Stanley. The enigma* (Denbigh 1989) 176.

4 James L. Newman, *Imperial footprints. Henry Morton Stanley's African journeys* (Washington 2004) 342.

5 Richard Hall, *Stanley*; John Bierman, *Dark safari. The life behind the legend of Henry Morton Stanley* (New York 1990); Frank McLynn, *Stanley. The making of an African explorer* (Oxford 1991) Idem, *Stanley. Sorcerer's apprentice* (Oxford 1992) en James L. Newman, *Imperial footprints*.

Gravure van Stanley uit: Max Linier-Goumaz en Gerben Hellinga, *Henry Morton Stanley. Bibliographie* (Genève 1972).

Stanley, tot dan toe zonder noemenswaardige belangstelling voor Afrika, zich na het succes van die onderneming als een soort geestelijke erfgenaam van Livingstone begon te zien, iemand van wie hij de fakkel moest overnemen.

Dat laatste deed hij op ongeëvenaarde wijze. De blanke ruimtes in Midden-Afrika, waar de cartografen tot en met de jaren 1870 geen raad mee wisten, gingen definitief tot het verleden behoren. Stanley's succes als grootste negentiende-eeuwse ontdekkingsreiziger lag vooral aan zijn ongeziene werkkijver, zijn dorst naar kennis, zijn eergevoel en, wellicht ook – zo benadrukten de tegenstanders in elk geval graag – de nodige dosis meeval, de spreekwoordelijke juiste man op het juiste moment. Stanley zette ook nieuwe trends uit: nooit waren expedities zo goed uitgerust (zowel materieel als qua mankracht) en de financiering ervan gebeurde onder meer door middel van vermogende privé-sponsors, inzonderheid dagbladen. Stanley als journalist werd ook de eerste 'media'-ontdekkingsreiziger. Het berichten over ontdekkingen werd bijna net zo belangrijk als de ontdekkingen zelf. Tot dat doel werden quasi alle fora aangewend. Opzienbarend waren de enorme lezingentournees in de Verenigde Staten en Australië aan het einde van zijn carrière. Zijn huwelijk in 1890 werd het Londense society-gebeuren van het jaar.

Dorothy

Tot dan toe hadden vrouwen zeker een belangrijke rol in zijn leven gespeeld. Later geuite claims over zijn vermeende homoseksualiteit zijn nooit echt hard gemaakt. Stanley's liefdesleven was wel een moeizaam verhaal met vele illusies. Net voor zijn tweede grote expeditie in Afrika (1874-1877) sloot hij een huwelijksbelofte af met de mooie Alice Pike. De jonge Alice – ze zou later naam maken als schilder – bleek na de expeditie met een ander getrouwd te zijn. Stanley wist het gebeuren voor de buitenwereld geheim te houden, maar het zou hem blijvend tekenen. In plaats daarvan huwde hij op 49-jarige leeftijd de Londense Dorothy Tennant, een schilderes uit een welgestelde familie. Via Dorothy belandde hij in een milieu van, *dixit* Mark Twain, 'ministers, ambassadeurs, admirala's, generaals, kanunniken, Oxford professors, romanciers, toneelschrijvers, dichters en een aantal mensen van hoge rang en verstand'.⁶ Dit lijstje is geenszins overdreven!

6 Lewis Leary ed., *Mark Twain's correspondence with Henry Huttleston Rogers 1893-1909* (Berkeley 1969) 138.

Thomas Henry Huxley, Herbert Spencer of George Bernard Shaw waren maar enkele van de invloedrijke figuren uit Stanley's kennissenkring. Het huwelijk werd in zekere zin dan ook de definitieve bevestiging van zijn opwaartse sociale mobiliteit. Ook na Stanley's dood is Dorothy zijn werk en verwezenlijkingen met vaste overtuiging blijven verdedigen. Al kan zij wellicht van canonisering beschuldigd worden, toch is het in de eerste plaats aan haar te danken dat het Stanley-archief in zijn huidige vorm bewaard is gebleven. In de grond was deze excentrieke en wat levensvreemde vrouw eigenlijk een humaniste, met oprechte sociale bekommernissen en bevriend met onder meer William Gladstone. Later huwde ze opnieuw – de naam Stanley behoudend – maar ondanks haar sociale positie geraakte ze snel in de vergetelheid.

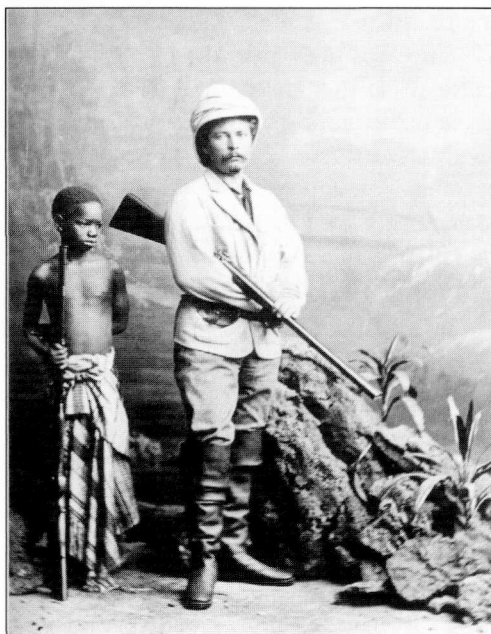
De belangrijkste rol van Dorothy was wellicht dat ze Stanley uit Afrika hield, en hem de Britse politiek in stuurde. Twee beslissingen die Stanley achteraf zeer zou betreuren. Stanley zou zijn verblijf in het *House of Commons*, van 1895 tot 1900, verdoemen. Hij had zich aangesloten bij de *Liberal Unionists*, in feite een afsplitsing van de conservatieve partij. Maar partijpolitiek was hem altijd vreemd geweest. In het Engelse klassensysteem zat hij onvermijdelijk opgezadeld met het stigma van zijn afkomst, en daardoor bleef zijn verhouding tot de aristocratie lange tijd problematisch. 'Mijn sterkste sympathieën liggen bij de arbeidersklassen', zei hij zelf, 'en was het conflict tussen de partijen er een van, zoals het ooit was, enkele aristocraten tegen vele arbeiders, van privilege tegen volksrechten, dan had ik mezelf zeker bij de arbeiders geschaard. Maar nu zie ik zo geen conflict.'⁷ Veeleer dan een sympathisant van de arbeiders wilde hij hen evenwel tot plichtsbewustzijn aansporen, het socialisme daarbij beschouwend als een kwaal des tijds, 'een terugkeer naar primitieve toestanden.'⁸

Imperialist

In de buitenlandse politiek volgde Stanley de lijn van Lord Salisbury, waarbij stille diplomatie voorrang kreeg boven de wispelturige publieke opinie. Tijdens de Armeense genocide in Turkije, in 1896, ergerde Stanley zich nog aan de roep om wapengekletter in Engeland, en het feit dat volgens hem 'zo vele anders intelligente mensen zo dwars kunnen zijn om dag na dag

7 Uit een verkiezingsspeech in 1892. H. M. Stanley, *Autobiography*, 441.

8 Ibidem, 531.

Stanley en zijn bediende Kalulu. Uit: Frank McLynn, *Stanley. The making of an African explorer* (Londen 1989).

het volk op te hitsen, en de Natie op te roepen tot een Kruistocht tegen de Turken. Ik ben helemaal tegen Kruistochten met wapengeweld.⁹ Hij voelde niets voor de in zijn ogen populistische humanitaire interventiepolitiek van Gladstone. Men mag niet vergeten dat Stanley, als oud-strijder van de Amerikaanse Burgeroorlog, heel goed de realiteit van het slagveld kende. Hij verdedigde zeker niet de romantiek van het oorlogvoeren. In tegenstelling tot vele andere Afrikareizigers heeft hij ook het jachtgebeuren nooit echt geïdealiseerd.

Toch werd Stanley onder meer een groot verdediger van de Boerenoorlog in Zuid-Afrika (1899-1902). Hij bleef, vooral inzake Afrika, een volbloed imperialist en was dat eigenlijk al voor dat woord in zwang raakte. Zijn Kongolese ambities hadden – enkele zakenlui uitgezonderd – in de jaren 1870 geen enkele weerklank in Engeland gevonden. Imperialisme was er nog geen ideologie, en de Engelsen kenden merendeels slechts strategische belangen in Afrika. Pas vanaf de jaren 1890 trad, vooral onder impuls van (de door Stanley zeer bewonderde) Joseph Chamberlain een ferventer, complexloos kolonialisme op het voorplan. In die zin was de Belgische vorst Leopold II wel een visionair geweest en hij had Stanley, zoals bekend, al in 1878 weten te strikken voor zijn plannen.

In tegenstelling tot wat hagiografen van het Belgische kolonialisme lang beweerden, was de relatie tussen Stanley en Leopold helemaal niet vlekkeloos. Beiden waren sterke persoonlijkheden die elkaar nodig hadden, maar wellicht elk met een fundamenteel andere visie op de Kongostaat.

9 Stanley aan Rev. J. Tolfree Parr, 29-09-1896. Stanley Archief; Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren (voortaan SA-KMMA).

Een hechte, confederatieve staat zoals Leopold voor ogen had leek Stanley vrijwel onmogelijk. Hij wilde veel meer ruimte voor vrijhandel dan Brussel lief was en zo ook de Britten in de winst laten delen. Vrijhandel was voor hem overigens niet enkel gestoeld op economische gronden. Hij meende dat 'als een ras geïsoleerd is het niet verbetert, fysiek noch moreel.'¹⁰ Als Brittannië haar havens afsloot en het contact verbrak met haar kolonies, zou het terugvallen naar de tijd van Caesar, een achterlijk en barbaars land. Stanley was een globalist avant la lettre: niet *koloniseren*, maar *civiliseren* heette het in zijn woordenschat.¹¹ Zonder opgelegde modernisering, dacht hij, zouden de Afrikaanse stammen vanzelf verdwijnen, door hun eigen onderlinge oorlogen, de *raids* van Arabische slavenhandelaars of nog andere, interne oorzaken. Datzelfde 'kosmopolitisme' vinden we trouwens terug in Stanley's afkeer van elk regionalisme. Hij voer graag uit tegen het provincialisme van zijn geboorteland Wales en was een fervent tegenstander van onafhankelijkheid voor Ierland, een heet politiek hangijzer van die tijd.

Het protectionisme van de Belgische koning moet Stanley dan ook een doorn in het oog geweest zijn. Als geen ander heeft hij meegewerkt aan de verwezenlijking van Leopolds droom, maar die arbeid bleef wel beperkt tot de pioniersjaren. De misbruiken vanaf de jaren 1890, de periode van het 'rode rubber', kunnen hem niet meer aangewreven worden. Opvallend genoeg was het een Nederlandse handelaar in Brazzaville, Anton Greshoff, die Stanley in een lijvige correspondentie van deze wantoestanden op de hoogte bracht.

Een negentiende-eeuwse positivist...

Toen Stanley als adolescent in het zuiden van de Verenigde Staten woonde, leefde hij onder een deels zwarte bevolking. Wellicht school in dit contact toch een zekere voorsprong tegenover de overige Britse Afrikareizigers. Dat Stanley op zijn eerste expeditie een jonge negerslaaf, Kalulu, had vrijgekocht, deze meenam naar Engeland en daar naar een privé-school stuurde, was bepaald opzienbarend. Frank McLynn, toch niet de minst kritische Stanley-biograaf, pleit hem absoluut vrij van raciale vooroordelen: 'Weinig dingen irriteerden Stanley meer dan (...) suggesties dat de Afrikaan een achterlijke

10 Ongepubliceerde notitie. SA-KMMA.

11 Henry M. Stanley, 'The story of the development of Africa', *The Century* 51 (februari 1896) 508.

wilde was, niet in staat tot normale menselijke emoties. Hij beschreef zwarten als vatbaar voor grote liefde en affectie, met zin voor dankbaarheid en andere nobele eigenschappen. Hij vond ze in het algemeen handig, eerlijk, vlijtig, leergierig, ondernemend, moedig en zedelijk (...). Hij verklaarde zichzelf volledig overtuigd van de intellectuele gelijkheid van de Afrikaan met de blanke.¹² Er is al op gewezen dat in Stanley's roman *My Kalulu* alleen maar Afrikaanse karakters voorkomen, wellicht een unicum voor de westerse literatuur van die tijd. Stanley's visie op de Afrikaan was dat het om een tijdelijk (maar niet intrinsiek) inferieur wezen ging dat, mits opvoeding, tot eenzelfde peil als van de blanke was te brengen. Elk ras moest een 'kindertijd' doormaken, zoals ook de Britten ooit in holen hadden geleefd. Die evolutionistische visie op de ontwikkeling van mens en ras doet aan het (indertijd invloedrijke) positivisme van Auguste Comte denken.

Uiteindelijk was ook Stanley een product van zijn tijd en milieu. Veel van zijn opvattingen waren doordrongen van een negentiende-eeuws wetenschappelijk *esprit*. Hij was een autodidact en had van jongs af aan het beste van de wereldliteratuur in zich opgenomen. Favorieten waren onder meer Shakespeare, Carlyle, Ruskin, De Quincey, en niet te vergeten de Bijbel. Overigens was Stanley ook overtuigd van de rijkdom der orale vertelkunst in Afrika. Er moesten daar volgens hem heel veel verborgen literaire parels verloren gegaan zijn, 'onbeweend, ongeëerd en onbezongen door de onwetende beschaafde wereld.'¹³ Ook liep hij hoog op met Gustave Flauberts roman *Salammbô*, waarvan de Engelse vertaling aan hem opgedragen werd. De mythe van Stanley als sensationele, maar onwetende ontdekkingsreiziger houdt geen steek. 'Wanneer je met hem converseerde,' schreef de Britse journalist Sidney Low, 'ontdekte je gemakkelijk dat hij een klare kijk had op de Europese en Oosterse geschiedenis, en een aanzienlijk inzicht in moderne etnologische en archeologische studies.'¹⁴

Ook een deel van Stanley's journalistieke werk draagt onbetwistbare kwaliteiten en mag tot vandaag toe als standaard voor de betere reporter gelden. Zijn reisboeken en monumentale turven van rond de duizend bladzijden, werden telkenmale bestsellers. Stanley bezat literair talent en kon puntgave natuurbeschrijvingen afleveren. Hij wilde in zijn boeken in de eerste plaats kond doen van zijn geografische en etnologische ontdekkin-

12 Frank McLynn, *Stanley*, 95-96

13 H. M. Stanley, *The Congo and the founding of its Free State II* (London 1885) 41.

14 Idem, *Autobiography*, 395-396.

gen. Om commercieel succes te garanderen moest daarbij ook nog binnen beperkte tijd tot publicatie overgegaan worden. 'In zes maanden tijd kan een andere god opkomen', waarschuwde uitgever Edward Marston hem als aansporing tot meer vaart bij het schrijven van *In Darkest Africa*.¹⁵ Vooral daarom lijdt zijn werk wel eens onder wijdlopiegheid en herhaling. Storend ook is het archaïsche taalgebruik, het cerebrale, en de schijnbare afwezigheid van elke vorm van humor of luchtigheid. In ieder geval bevatten de reisboeken wel een goudmijn aan informatie voor geografen en antropologen. Ook iemand als William James leende er uit voor zijn beroemde *Principles of Psychology* (1890). Onderlijnd mag wel worden dat Stanley's observaties en beschrijvingen een hoge mate van integriteit bezitten en zelden of nooit met de bedoeling van effectenjagerij geschreven zijn. Gezien zijn beperkte scholing en 'dilettantisme' is dat des te uitzonderlijker.

... tegen de rede

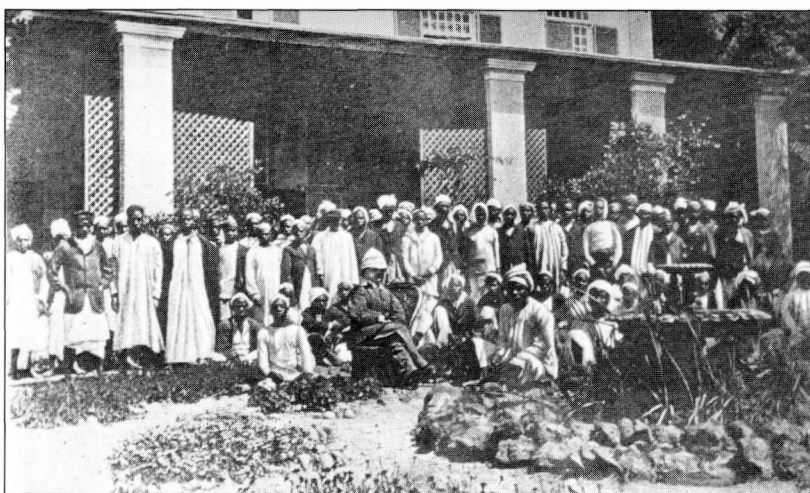
Maar ondanks al die eruditie kon men zich, meende Stanley, best zo veel mogelijk tot daden beperken. Hij bezat een typisch protestants arbeidsethos. 'Werk, nauwgezet, in beslag nemend en collegiaal werk, alleen zo dat er geen tijd zal zijn voor spijt, en ijdele verlangens, en ziekelijke gedachten.'¹⁶ De rede en het denken waren de mens vreemd, of vijandig. Tijdens zijn laatste expeditie kwam hij zelfs tot de groteske vaststelling dat 'hoe meer ervaring en inzicht ik krijg in de menselijke natuur, des te meer ik ervan overtuigd raak dat het grootste gedeelte van een mens puur dierlijk is.'¹⁷ Fysieke zwakheden, bij hemzelf of bij anderen, irriteerden hem. Bij Afrikanen bewonderde hij de lichaamskracht, en in het continent zelf vond hij wat hij noemde 'de ontsnapping van de tirannie van de sleur'. Want: 'Het roerige van een grote stad is beter dan de folterende tirannie van een klein dorp. Het hart van Afrika is oneindig te verkiezen boven het hart van 's werelds grootste stad. Als de weg ernaar gemakkelijk en veilig was zouden miljoenen erheen snellen'.¹⁸ Stanley projecteerde ook graag de romantische mythe van de 'edele wilde' op Afrika. In een van zijn notitieboeken schreef hij:

15 Edward Marston aan Stanley, 12-12-1889. SA-KMMA.

16 H. M. Stanley, *Autobiography*, 240.

17 H. M. Stanley, *In Darkest Africa*, Vol. I, 256.

18 Ongepubliceerde notitie. SA-KMMA.

Stanley en zijn gevolg in Zanzibar 1877. Uit: McLynn, *Stanley*.

‘Vanaf een bepaalde leeftijd wordt een mens meer en meer ongelukkig, omdat hij met elke nieuwe ervaring merkt dat het leven niet gerealiseerd is volgens zijn verwachting. Beschaving onderwijst te veel idealen aan haar kinderen die, wanneer ze opgroeien, ontdekken dat deze vals waren, en puur denkbeeldig. De wilde is gelukkiger omdat hij niet het voorwerp van zoveel vroege desillusies is geweest. Het verschil tussen de beschaafde mens en de wilde is dat de eerste het gelukkigst is op jonge leeftijd, en de tweede wanneer hij man is geworden.’¹⁹

De lichamelijke verzwakking en de onmogelijkheid naar Afrika terug te kunnen keren, maakten Stanley ook geestelijk dood. Vóór zijn dertigste had hij al grijze haren. Uitgeput door zijn reizen en expedities was hij op zijn vijftigste opgebrand. Alleen Afrika, als ware het een onbereikbare vrouw, zou hem gelukkig kunnen maken. Want een aangeboren melancholie mag hem wel toegeschreven worden. Van jongs af aan heeft hij moeten beseffen dat voorspoed iets ‘voor anderen’ was. Nieuwjaarsdag 1869 – hij was toen zevenentwintig jaar – herinnerde hem vooral aan de vergankelijkheid van het leven: ‘Als ik een eiland kon vinden midden de oceaan, ver weg van de aanwezig- of nabijheid van mensen, met een paar benodigdheden voldoende om in leven te blijven, zou ik alsnog gelukkig

19 Ongepubliceerde notitie. SA-KMMA.

kunnen zijn; dan immers kon ik vergeten wat me aan ongeluk herinnert, en wanneer de dood kwam, zou ik haar aanvaarden als een diepe slaap en rust.²⁰ De obsessie met 'geluk' en 'ongeluk' komt veel bij Stanley voor. In de herfst van zijn leven schreef hij in zijn autobiografie, alsof het een soort geloofsbelijdenis betrof: 'Ik was niet in de wereld gezonden om gelukkig te zijn, noch om geluk te zoeken. Ik was gezonden voor een bijzonder werk.'²¹

Nieuwe belangstelling?

Geschiedschrijvers en biografen hebben lange tijd – zeg maar tot en met de zestiger jaren van de vorige eeuw – een wat romantische kijk op Stanley gehad. In de nasleep van de dekolonisatie in Afrika verdween hij enigszins van het voorplan. Dat had niet uitsluitend met het trauma van de koloniale illusies te maken. Geschiedschrijving mocht niet meer over grote figuren gaan, maar moest onpersoonlijke, structurele analyses als voorwerp hebben. Dat schiet tekort aan de invloed van een persoon als Stanley. 'Dingen [in Afrika] gebeurden door Stanley,' schrijft James Newman, 'en op meer dan één ogenblik volgden uit zijn acties diepgaande en blijvende consequenties voor Afrika.'²²

Een boek als *King Leopold's Ghost* (1999) van Adam Hochschild, over de rampzalige geschiedenis van de Kongo Vrijstaat, heropende de discussie enigszins, zij het op een wat aparte manier. In de maalstroom van Hochschilds boek verwerd Stanley tot een bijna demonische vertegenwoordiger van het laat negentiende-eeuws imperialisme. Ook andere recente geschiedschrijving, zoals de nochtans uitstekend gedocumenteerde biografie van Frank McLynn, heeft Stanley op ongenadige wijze afgeschilderd als een brutaal, een paranoïde leugenaar, en een egoïst.

Pas de laatste jaren konden onderzoekers het Stanley-archief in Tervuren ten volle bestuderen. De Amerikaanse geograaf James Newman, verbonden aan de Syracuse University, publiceerde in 2004 zijn *Imperial Footprints. Henry Morton Stanley's African Journeys*. Newman heeft een nuchterder kijk dan de soms groteske psychoanalytische verklaringen van sommige van zijn voorgangers. De bestaande biografieën, schrijft hij in zijn voorwoord, vertellen ons weinig over het belangrijkste aspect van Stanley's leven: zijn

20 Stanley, *Autobiography*, 238.

21 Ibidem, 17.

22 James Newman, *Imperial footprints*, 336.

relatie met Afrika. 'Gezien de onachtzaamheid van de historici is ons begrip van Stanley en Afrika niet veel verder geëvolueerd dan het honderd jaar geleden was.'²³ Een Nederlandse vertaling van *Imperial Footprints* verscheen in november 2006.²⁴ Een andere Amerikaan, de ook in ons taalgebied bekende romancier Oscar Hijuelos, werkt momenteel aan een boek over Stanley en zijn vriendschap met de schrijver Mark Twain.

Tenslotte legt de Britse auteur Tim Jeal de laatste hand aan een Stanley-biografie. Jeal, die eerder al biografieën over David Livingstone en Baden-Powell schreef, hekelt de verwaarlozing van Stanley bij de Britten. Op een door de BBC in 2002 samengestelde lijst van de honderd grootste Britten zoekt men inderdaad tevergeefs naar Stanley. 'De meest voor de hand liggende reden daarvoor is,' zegt Jeal, 'de verwarring rond zijn nationaliteit. Vele mensen nemen aan dat hij Amerikaan was. In Wales wordt hem nog steeds aangerekend dat hij loog over zijn afkomst, en in Engeland en Schotland is Livingstone de enige Victoriaanse ontdekkingsreiziger die herdacht wordt. Niet alleen omdat Livingstone Brits (Schots) was maar ook omdat hij gezien wordt als 'goed'. Landen kiezen ervoor moreel onbesproken onderdanen te herdenken en degenen met een hardvochtige reputatie te vergeten.' Een vertekend beeld, vindt Jeal. 'Omdat reizen tegenwoordig zo makkelijk is hebben mensen geen idee meer hoe hels dit was in het negentiende-eeuwse Afrika. Stanley wordt ook onterecht geassocieerd met hetgeen gebeurde nadat hij Afrika verliet. Europa focust nog altijd volledig op de fouten van het kolonialisme in plaats van het feit dat het voor vele mensen een intrede was in de moderne wereld, een ontmoeting die onvermijdelijk was. Critici van Stanley hebben de neiging te geloven dat Afrika een paradijs was toen Stanley het voor het eerst betrad.'²⁵ *Stanley: The Impossible Life of Africa's Greatest Explorer* verschijnt in maart 2007.

Zal Stanley nu echt de geschiedenis ingaan als een onoplosbaar raadsel? Na drie jaar zijn archief doorploegd te hebben bleef die vraag voor mij even open. Uit de talloze brieven, dagboeknotities en manuscripten volgt steeds hetzelfde patroon: dat van Stanley als typische Victoriaan, iemand die zich niet licht aan sentimentele ontboezemingen blootgeeft. Bij hem nam het echter bijna pathologische vormen aan. In zijn autobiografie schroomde

23 Ibidem, 19.

24 James L. Newman, *Stanley. Ontdekkingsreiziger in Afrika* (Tielt 2006).

25 Email-interview met Tim Jeal, 19-07-2006.

hij zich niet compleet verzonnen episodes neer te schrijven. Was het een spelelement of een manier om zichzelf te beschermen? Wilde hij de nakomelingen bewust in twijfel laten? Aan zijn vrouw Dorothy vertrouwde hij ooit toe: 'De grootheid die we in onze verbeelding een persoon toeschrijven verdwijnt op de een of andere manier soms volledig wanneer we in nauwer contact met hem raken. Denk aan iedere held die je kent die geen boek heeft geschreven, en zie hoe hoog je hem acht! Denk nu aan de helden die boeken geschreven hebben, of wier brieven gepubliceerd zijn, en hoe hun grootheid afneemt.'²⁶ Woorden die, al dan niet bewust, op hemzelf sloegen.

Die naïeve aspiratie een onbesproken held te zijn heeft ook wel iets bekoorlijks. Iedereen betrapt zich wel eens op een geromantiseerd of zelfs wat kinderlijk beeld van figuren uit het verleden. Even waar is natuurlijk dat helden voor ons pas echt interessant worden als ze tekortkomingen, een persoonlijke tragedie hebben. Henry Morton Stanley, geniaal ontdekkingsreiziger en enigmatisch mens, past in beide voorstellingen.

26 Stanley aan Dorothy Tennant, 27-11-1893.